

אין דמוקרטיה אחת

תכנית חינוכית רב־גילאית

אוקי מרושק־קלארמן וסאבר ראבי

© כל הזכויות שמורות

אדם ADAM אדם

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג
كلية الديمقراطية والسلام على اسم اميل غرينتسفايغ
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

אין דמוקרטיה אחת

תכנית חינוכית רב־גילאית

© כל הזכויות שמורות

אוקי מרושק־קלארמן וסאבר ראבי

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג
كلية الديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفايغ
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

אדם ADAM אדם

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג
كلية الديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفايغ
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

פיתוח וכתביבה:

אוקי מרושק-קלארמן וסאבר ראבי

השתתפות בפיתוח ובכתיבת ההפעלות: כאמל אבו־רביעה, גיא בן־שחר, גלית גולדסובל, תמר גרידינגר, (לפי סדר א"ב): פאח"רה הלון, חדוה ליבנת, יוסי מיכל, נעה מור, נסרין מורקוס,

עאדל עאמר, נועה צוק

**ייעוץ אקדמי לפרק
העוסק בחברה האזרחית:**

לאה טוביאס

עריכה לשונית:

ענבל סגלי־גרין

עריכה והפקה: המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על־שם אמיל גרינצוויג
עיצוב והפקת דפוס: كلية للديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفاين
סטודיו אבידני
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

© כל הזכויות שמורות לאדם – המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על־שם אמיל גרינצוויג
סיוון תשס"ה – יוני 2005

הודפס במפעלי דפוס כתר, ירושלים

מדרשת אדם, יער ירושלים, ת"ד 3536, ירושלים 91033
טלפון: 02-6448290 • פקס: 02-6752932
www.adaminstitute.org.il • adam@adaminstitute.org.il

לזכרו של עמוס גנור

שבע שנים חלפו מאז פטירתו הפתאומית של עמוס גנור. ימים, חודשים ושנים שהיו קצרים וארוכים כאחד.

לצד ההתמודדות האישית עם האובדן הפכו אלה גם לימים של עשייה. הייתה לי הזכות הגדולה לפגוש ברצון ובמסירות של חבריו של עמוס – בארץ וברחבי העולם – שרצו להמשיך ולזכור אותו. הם בחרו ברעיונות מתוך תפיסת עולמו ותחומי התעניינותו. הקרן שהוקמה לזכרו של עמוס מימשה אין־ספור פעולות במסלולים שהציבה לפניה. היא עסקה בעיקר בנושאי דו־קיום, תהליך השלום ויחסי התרבות ישראל־יפן.

כמפעל הסיום בחרה הקרן להוציא לאור, בשיתוף עם אדם – המדרשה לחינוך לדמוקרטיה ולשלום, ספר המציג את דגמי הדמוקרטיה הקיימים בתקופה זו. הספר מכיל מגוון סדנאות חינוכיות ודרכים ליישום ולהפעלה. מטרתו – לסייע לגורמים שונים בחברה הישראלית לקיים דיון עדכני ומעמיק בשאלת דמותה הראויה של הדמוקרטיה. הרצון לקדם דיון מסוג זה, יהווה הוכחה נוספת לאופטימיות בה ניחן עמוס.

תודות לחברי קרן עמוס גנור, למדרשת אדם ולכל התורמים והעושים במלאכה על הזכות שניתנה לי, למשפחתי ולידידינו לזכור את עמוס. זיכרון מתוך אמונה הנקנית בעשייה שכה אפיינה את דרכו, ובתקווה כי השלום בוא יבוא!

דליה גנור

© כל הזכויות שמורות

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג
كلية للديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفاين
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

תוכן העניינים

11	פתח דבר.....
13	"אין דמוקרטיה אחת" – על מהות הדמוקרטיה ועל חינוך לדמוקרטיה.....
13	רציונל.....
16	התהליך החינוכי בסדנאות מדרשת אדם.....
23	הנחיות דידקטיות.....
29	פרק ראשון: מהי דמוקרטיה? © כל הזכויות שמורות.....
31	הקדמה.....
32	תפיסות שונות של דמוקרטיה – הדמוקרטיה הניטרלית והדמוקרטיה הערכית לסוגיה.....
32	מהי דמוקרטיה ניטרלית?.....
34	הדמוקרטיה כמערכת ערכים.....
35	א. דמוקרטיה ליברלית ערכית.....
37	ב. סוציאלי-דמוקרטיה.....
44	ג. דמוקרטיה סוציאליסטית.....
46	ד. דמוקרטיה רב-תרבותית.....
50	ה. דמוקרטיה לאומית.....
52	ו. דמוקרטיה פמיניסטית.....
57	המנגנונים המכוננים את הדמוקרטיה – דמוקרטיה משתתפת ודמוקרטיה ייצוגית.....
57	א. דמוקרטיה משתתפת.....
57	ב. דמוקרטיה ייצוגית.....
60	סיכום.....
61	מהי דמוקרטיה? – הפעלות.....
61	הקדמה.....
63	הפעלה מס' 1: תרגיל פתיחה: חוויה דמוקרטית וחוויה לא-דמוקרטית.....
66	הפעלה מס' 2: "המהפכנים" – בירור תפיסות יסוד בדמוקרטיה.....
68	הפעלה מס' 3: הדמוקרטיה הניטרלית על פי ג'ון רולס.....
70	הפעלה מס' 4: מנגנונים וערכים בדמוקרטיה.....

73	הפעלה מס' 5: הזכות לבחור – דמוקרטיה ליברלית
77	הפעלה מס' 6: זכויות חברתיות בתפיסה הסוציאל-דמוקרטית
82	הפעלה מס' 7: דמוקרטיה ייצוגית ודמוקרטיה משתתפת
85	הפעלה מס' 8: שכונה רבת-תרבותית
89	הפעלה מס' 9: הזכות להגדרה עצמית – דמוקרטיה לאומית
93	הפעלה מס' 10: שוויון בין המינים – מנגנונים וערכים

97פרק שני: שוויון ודמוקרטיה

99	הקדמה
100	א. שוויון כעיקרון ניטרלי
101	ב. שוויון כערך ושוויון ערך האדם
101	ג. שוויון הזדמנויות, שוויון בתוצאות, שוויון זכויות ושוויון במענה למכלול הצרכים
105	ד. שוויון של זהות ושוויון מתוך שונות
106	ה. שוויון בין יחידים ושוויון בין קבוצות
108	ו. שוויון בפני החוק
110	סיכום

111שוויון ודמוקרטיה – הפעלות

111	הקדמה
113	הפעלה מס' 1: עיצוב שוויון – מהו שוויון? ולשלוט על שם אמיל גרונצוויץ
118	הפעלה מס' 2: משחק השוקולד – שוויון הזדמנויות
123	הפעלה מס' 3: שוויון ערך האדם
127	הפעלה מס' 4: משחק בלון היד – שוויון בפני החוק
130	הפעלה מס' 5: הזכות לבריאות שלמה
134	הפעלה מס' 6: חידת הסובארו – שוויון כלכלי
137	הפעלה מס' 7: שיתוף שווה בבית הספר
142	הפעלה מס' 8: אצל מי מתארחים? – שוויון בין קבוצות תרבותיות
145	הפעלה מס' 9: היכן להקים אזורי תעשייה?
148	הפעלה מס' 10: לשנות או לקבל? – שוויון בין המינים

151פרק שלישי: מושג החירות בדמוקרטיה

153	הקדמה
153	א. הדמוקרטיה הליברלית ויחסה למושג החירות

155	ב. הסוציאליזם דמוקרטיה ויחסה למושג החירות.....
158	ג. יחסה של הדמוקרטיה הסוציאליסטית למושג החירות.....
159	ד. יחסן של הדמוקרטיה הרב־תרבותית ושל הדמוקרטיה הפמיניסטית למושג החירות.....
161	ה. יחסה של הדמוקרטיה הלאומית למושג החירות.....
161	סיכום.....

163 מושג החירות בדמוקרטיה – הפעלות.....

163	הקדמה.....
165	הפעלה מס' 1: משחק הריבועים – מהי חירות?.....
168	הפעלה מס' 2: "הצייר העיוור" – "חירות מ...", "חירות עם...".....
171	הפעלה מס' 3: משחק החוטים – חירות ושייכות.....
174	הפעלה מס' 4: המשפט של מיל – חירות ופגיעה.....
178	הפעלה מס' 5: חירות והתערבות היכן? – התערבות המדינה.....
181	הפעלה מס' 6: לָגו – חירות וקניין.....
186	הפעלה מס' 7: הקו העליון – המבנה החברתי והקשר למנגנוני שליטה.....
189	הפעלה מס' 8: שפה, תרבות ושליטה – חירות תרבותית.....
194	הפעלה מס' 9: יישוב קהילתי משותף – חירות לאומית.....
199	הפעלה מס' 10: רשות הפרט ורשות הרבים – דיון בתחום המגדר.....

203 פרק רביעי: זכויות ודמוקרטיה.....

205	הקדמה.....
209	א. הליברליזם הערכי, הליברליזם הניטרלי ומושג זכויות האדם.....
211	ב. סוציאליזם דמוקרטיה וזכויות אדם.....
214	ג. הדמוקרטיה הסוציאליסטית ויחסה לזכויות האדם.....
216	ד. דמוקרטיה רב־תרבותית וזכויות אדם.....
219	ה. הדמוקרטיה הלאומית ויחסה לזכויות האדם.....
220	ו. דמוקרטיה פמיניסטית וזכויות האדם והאישה.....
223	סיכום.....

225 זכויות ודמוקרטיה – הפעלות.....

225	הקדמה.....
227	הפעלה מס' 1: מהי זכות? – זכות ורצון.....
230	הפעלה מס' 2: הגדרות של זכויות – ג'יגזו.....

234	הפעלה מס' 3: מהו הקשר הראוי בין זכויות לחובות?
237	הפעלה מס' 4: דמקה – הזכות לחיים
241	הפעלה מס' 5: מהי הזכות הדמוקרטית לכבוד?
244	הפעלה מס' 6: תכניות טלוויזיה – חופש הביטוי
248	הפעלה מס' 7: חופש הביטוי בקבוצה
250	הפעלה מס' 8: משחק המשבצות – מידע שווה כוח
255	הפעלה מס' 9: שיפוט ללא משוא פנים – הזכות להליך הוגן
258	הפעלה מס' 10: חכה או דגים? – הזכות לדיר
261	הפעלה מס' 11: דרושים/דרושות – הזכות לעבודה
265	הפעלה מס' 12: של מי החוף? – חלוקתם של משאבים טבעיים
270	הפעלה מס' 13: הזכות לתרבות מוזיקלית
273	הפעלה מס' 14: הזכות לאזרחות – סוגי זכויות
279	הפעלה מס' 15: זכויות ייחודיות לנשים

283..... פרק חמישי: הכרעת רוב בדמוקרטיה

285	הקדמה
285	א. הכרעת רוב בדמוקרטיה הליברלית
288	ב. הכרעת רוב בסוציאלי-דמוקרטיה
288	ג. הכרעת רוב בדמוקרטיה הסוציאליסטית
291	ד. הכרעת רוב בדמוקרטיה הרב-תרבותית
293	ה. הכרעת רוב בדמוקרטיה הלאומית
294	ו. הכרעת רוב בדמוקרטיה הפמיניסטית
295	סיכום

297..... הכרעת רוב בדמוקרטיה – הפעלות

297	הקדמה
299	הפעלה מס' 1: סוגים שונים של רוב ומיעוט
305	הפעלה מס' 2: שמים פס – הגדרת המושגים "רוב" ו"מיעוט"
307	הפעלה מס' 3: הכרעת רוב בדמוקרטיה ליברלית
313	הפעלה מס' 4: הרוב כן/לא קובע – הכרעת רוב בנושאים כלכליים-חברתיים
319	הפעלה מס' 5: טיול שנתי – הכרעת רוב והבניה חברתית
321	הפעלה מס' 6: נציגי הדורות הבאים – הכרעת רוב בעתיד לבוא
324	הפעלה מס' 7: משחק הקודים – רוב ומיעוט בדמוקרטיה רב-תרבותית

327	הפעלה מס' 8: הפתקים הצבעוניים – רוב ומיעוט לאומיים
330	הפעלה מס' 9: הפסקה יותר ארוכה – הכרעת רוב בנושאי מגדר

פרק שישי: שלטון החוק במשטר דמוקרטי 333

335	הקדמה
-----	-------

חלק א': כיבוד החוק במשטר דמוקרטי 335

335	החוק הדמוקרטי מהו?
337	אנרכיזם, טוטליטריות, חוק וסדר
338	חוק דמוקרטי וסדר
340	חוק ומוסר
341	תפקידי הענישה בחוק הדמוקרטי
344	הליכי חקיקה ומוסדות דמוקרטיים
345	גבול הציות
346	כיבוד החוק

חלק ב': יחסם של סוגי הדמוקרטיה השונים לשלטון החוק 347

347	א. יחסה של הדמוקרטיה הליברלית לחוק
349	ב. סוציאלי-דמוקרטיה ושלטון החוק
349	ג. היחס לחוק בדמוקרטיה הסוציאליסטית
351	ד. היחס לחוק בדמוקרטיה הרב-תרבותית
354	ה. יחסה של הדמוקרטיה הלאומית לחוק הדמוקרטי
356	ו. היחס לחוק בדמוקרטיה הפמיניסטית
358	ז. חקיקה דמוקרטית בינלאומית
359	סיכום

שלטון החוק במשטר דמוקרטי – הפעלות 361

361	הקדמה
364	הפעלה מס' 1: חוק ונורמה
368	הפעלה מס' 2: חוק וחוקה
372	הפעלה מס' 3: "כוכבו של המלך הבודד" – חוק דמוקרטי וחוק לא-דמוקרטי
375	הפעלה מס' 4: בלון בשני קובעים – חוק וסדר
378	הפעלה מס' 5: תפקיד הסנקציות בחוק
381	הפעלה מס' 6: שלבי החקיקה
386	הפעלה מס' 7: גבול הציות

394	הפעלה מס' 8: ענישה קולקטיבית.....
396	הפעלה מס' 9: החוק והרשות השופטת.....
401	הפעלה מס' 10: הליך הוגן בבית הספר.....
406	הפעלה מס' 11: החוק וזכות השביתה.....
410	הפעלה מס' 12: חקיקה למען הקשישים.....
414	הפעלה מס' 13: משחק הפתקים – החוק והמבנה החברתי.....
417	הפעלה מס' 14: החוק הדמוקרטי והזכות לתרבות.....
420	הפעלה מס' 15: קבלת מהגרים – לאומיות, חוק ודמוקרטיה.....
424	הפעלה מס' 16: חקיקה פמיניסטית.....

פרק שביעי: החברה האזרחית.....427

429	הקדמה.....
433	א. המדינה הליברלית ורעיון החברה האזרחית.....
436	ב. הסוציאליזם דמוקרטי ורעיון החברה האזרחית.....
439	ג. הסוציאליזם ורעיון החברה האזרחית.....
444	ד. הדמוקרטיה הרב־תרבותית ורעיון החברה האזרחית.....
445	ה. הדמוקרטיה הלאומית ורעיון החברה האזרחית.....
447	ו. הדמוקרטיה הפמיניסטית ורעיון החברה האזרחית.....
449	ז. החברה האזרחית הגלובלית.....

451	סיכום.....
-----	------------

החברה האזרחית – הפעלות.....453

453	הקדמה.....
454	הפעלה מס' 1: חברה אזרחית מהי?.....
458	הפעלה מס' 2: סוגי ההתערבות של החברה האזרחית.....
462	הפעלה מס' 3: מה בין עמותות, זכויות וחסד.....

מקורות.....469

נספח: רצף ההפעלות לפי סוגי דמוקרטיה.....477

אודות מדרשת אדם.....482

פתח דבר

הספר **"אין דמוקרטיה אחת"** מפגיש את הקוראים עם שבעה דגמים רווחים של דמוקרטיה: דמוקרטיה ליברלית ניטרלית, דמוקרטיה ליברלית ערכית, סוציאל-דמוקרטיה, דמוקרטיה סוציאליסטית, דמוקרטיה רב-תרבותית, דמוקרטיה לאומית ודמוקרטיה פמיניסטית.

הספר מאגד מאמרים תאורטיים ו-73 סדנאות חווייתיות שמטרתם להכיר לקוראים את מושגי היסוד הדמוקרטיים, ולעודדם להיות שותפים ביצירתו של הדגם המתאים לכל אחד ואחת מהם. הבחירה בדגם דמוקרטי ראוי נדרשת בהתחשב במצבים החברתיים המורכבים המאפיינים את תחילת המאה העשרים ואחת בעולם בכלל – ובישראל בפרט.

סדנאות התכנית מבוססות על מתודה ייחודית שפותחה במדרשת אדם. מתודה זו יושמה על ידי צוות מנחי המדרשה במהלך עשרים שנות פעילותה בקרב ילדים ובני נוער, בוגרים ומבוגרים, במערכות החינוך הפורמלית והמשלימה, במוסדות ציבור, במערכת המוניציפלית ובארגונים חברתיים.

תהליך כתיבת הספר משקף את המאמץ היומיומי של רכזים ומנחים העובדים במדרשת אדם למצוא את הניסוחים הנותנים מענה מיטבי לציבור המתחנכים, ניסוחים אשר יתאימו ככל האפשר לפלורליזם הדתי, הלאומי והמגדרי, ויעניקו תחושה מכבדת לכולם. השתדלנו שתהליך כתיבת הספר ישקף את הערכים אליהם הוא מחנך; מצאנו בשונות הרבה שבקרב צוותי המדרשה והקבוצות השונות והמגוונות של המשתלמים מקור לידע, לעושר תרבותי ולחשיבה חדשה ויצירתית.

הוצאתו לאור של הספר חייבה עבודה מאומצת בחשיבה, בכתיבה, ברעיונות, בעריכה ובהגהות, ובעיקר – מחויבות חינוכית ודאגת אמת לדמוקרטיה שלנו. במאמצים אלו לקחו חלק חברי הצוות של מדרשת אדם בעבר ובהווה. אנו מבקשים לציין במיוחד את מי שהשתתפו בפיתוח ובכתיבת ההפעלות (לפי סדר הא"ב): כאמל אבו-רביעה, גיא בן-שחר, גלית גולדסובל, תמר גרידינגר, פאח'ירה הלון, חדוה ליבנת, יוסי מיכל, נעה מור, נסרין מורקוס, עאדל עאמר, נועה צוק; את לאה טוביאס – על הייעוץ האקדמי לפרק העוסק בחברה האזרחית, ואת התרומה החשובה של ענבל סגל-גרין ושל יולנדה גרינהוט בעבודת העריכה וההפקה, על ההערות המאירות והניסוחים השונים.

הרקע הלאומי, התרבותי והמגדרי שלנו כמחברי הספר היווה מקור לדיונים המפרים בתהליך הכתיבה המשותף ואנו מקווים שהדבר בא לידי ביטוי בתוצאה הסופית. אנו מבקשים להודות לבני המשפחות שלנו על הסבלנות הרבה שגילו בחודשים האחרונים, על שאפשרו לנו להתמקם איש בבית רעהו (בכפר קאסם ובהרצליה), על החום והפתיחות בהם קיבלו אותנו ועל שדאגו לנו לתנאי עבודה נוחים.

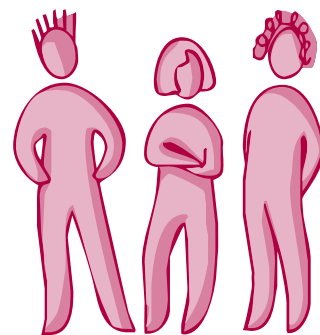
תודה מיוחדת לחברי קרן עמוס גנור שבחרו במחווה יקרה זו למדרשת אדם כמפעל סיום של פעילות הקרן. הוקרה מיוחדת לדליה גנור שליוותה אותנו ברגישות, בסבלנות ובמחויבות לדרך.

אוקי מרושק-קלארמן וסאבר ראבי

© כל הזכויות שמורות

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג
كلية للديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفاين
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

"אין דמוקרטיה אחת" – על מהות הדמוקרטיה ועל חינוך לדמוקרטיה

© כל הזכויות שמורות

רציונל

הספר "אין דמוקרטיה אחת" מציג שבעה דגמים אפשריים של דמוקרטיה: דמוקרטיה ליברלית ניטרלית, דמוקרטיה ליברלית ערכית, סוציאל-דמוקרטיה, דמוקרטיה סוציאליסטית, דמוקרטיה רב-תרבותית, דמוקרטיה לאומית ודמוקרטיה פמיניסטית.

במדינות הדמוקרטיות הקיימות ובאלו המפלסות את דרכן להכרה של אומות העולם בהן, מתנהל ויכוח ציבורי נוקב בשאלה איזה מהדגמים מבטא בצורה הנכונה ביותר את "רוח הדמוקרטיה". כמו כן מתנהל ויכוח בסוגיה איזה מבין הדגמים נותן מענה ראוי יותר לבעיות עמן מתמודדים אזרחי העולם בתחילתו של האלף השלישי – בעיות של איכות סביבה, תחלואה רחבה במדינות העולם השלישי, עלייה בתוחלת החיים (במיוחד בקרב תושבי מדינות המערב) ומשבר משמעות בעולם המערבי המוצא את ביטויו, בין היתר, בקריסת מערכות החינוך, באלימות אזרחית גואה ועוד. ויכוחים שבעבר התקיימו בין מפלגות שונות במדינות הדמוקרטיות, מוצגים עתה כמחלוקות על הנחות היסוד של המבנה הדמוקרטי עצמו. הדיון התאורטי-פוליטי אינו נסוב עוד סביב השאלה מהי המפלגה שראוי שתהיה מפלגת השלטון אלא בוחן מהי **הדמוקרטיה הראויה**.

מבין ההוגים הליברלים יש המקצינים את עמדותיהם וטוענים כי יש לסלק את השקפת העולם הסוציאליסטית מן העולם:

הרעיון המת, הסוציאליזם, מחולל עכשיו ריקבון הן בנפשו והן בגופו של העולם. מן ההכרח לסלק אותו ולקברו – בגינוני הכבוד הנאותים, אם יהיה בכך כדי לסייע. למרבה האירוניה, רק הקפיטליזם הליברלי יכול לקבל על עצמו את משימת הקבורה.¹

1 ארווינג קריסטול, **מחשבות על השמרנות החדשה**, 2004, עמ' 109.

לעומתם, הוגים סוציאליסטים רואים בהמשך השלטון הליברלי הקפיטליסטי מתכון ודאי לחורבן העולם בשואה סביבתית:

משמעויות של מושגים נוצרות בכוונת מכוון ושלא בכוונת מכוון. אנו, המבקשים לבנות חברה שוויונית וחופשית - ופירוש הדבר בטווח המידי ביסוס והרחבת מדינת הרווחה - ראוי שנפעל במחושב לשינוי משמעותו של המושג "דמוקרטיה". ראוי שנצביע על כך, בכתיבה ובדיבור, שחברה ללא שוויון ניכר אינה דמוקרטית אלא באופן מוגבל מאוד, אפילו נהנים האזרחים מחירויות שונות.²

ואילו נשים נאבקות על מקומן במערכת הפוליטית תוך שהן מבקשות לברר: האם משטר מדיני שאינו משתף מחצית מאוכלוסייתו בצורה שווה, עודו ראוי להיחשב כדמוקרטי?

נציגי הגישות הדמוקרטיות השונות אף מעניקים למושגי היסוד הדמוקרטיים משמעויות שונות לחלוטין זו מזו ויוצרים חיבורים שונים לגמרי בין העקרונות. כך, למשל, מושג השוויון מובן על ידי חלק מההוגים כשוויון הזדמנויות, על ידי אחרים כשוויון בתוצאות, יש המציגים את השוויון כזהות ואילו אחרים מדגישים את החשיבות במתן יחס שונה לכל אדם ואישה; יש המחשיבים את השוויון בין הקבוצות יותר מן השוויון בין היחידים, ולהפך. מכאן, שבכל סוג דמוקרטיה מקבל השוויון משמעות שונה ומיוחדת (מתן מגוון רב של משמעויות נכון גם לגבי מושגי החירות, הסולידריות וערכים דמוקרטיים נוספים, שבעיקרם שבהם נעסוק בספר).

"אין דמוקרטיה אחת" מציג את הגישות השונות ביחס לדמוקרטיה הראויה אודותיהן מתנהל הוויכוח בימים אלו. הצגת הגישות נעשית במגמה לאפשר למחנכים לדמוקרטיה ולמתחנכים להכיר אותן לעומקן, ולסייע להם לברר לעצמם את הסוגיות הבאות:

- מהי תפיסת הדמוקרטיה הנותנת את המענה הראוי והאופטימלי לבעיות אתן מתמודדים אזרחי העולם בתקופה זו?
- מהי משמעותו של הוויכוח בין הגישות השונות: האם הן מבטלות זו את זו או משלימות זו את זו?
- האם ומתי הוויכוח על הגישה הדמוקרטית הראויה צריך להתנהל בין המפלגות השונות במסגרת הדמוקרטית, ומתי מדובר במחלוקת על הנחות היסוד של המבנה הפוליטי הראוי, עליהן לא ניתן להתפשר?

חינוך לדמוקרטיה בתקופה זו הוא משימה מורכבת ביותר. כל ניסיון להציג בפני המתחנכים דגם דמוקרטי אחד חוטא להצגת הדיון מחד, ומאידך - יוצר חוסר אמון של המתחנכים בדיון המוצע. אם וכאשר מוצג בפני המתחנכים דגם אחד ראוי, הם מתקשים להבין את הדיון החברתי-פוליטי המתקיים סביבם; הם רואים במתנגדים לעמדתם כמי שכופרים בעיקר, מבלי שניתנת להם האפשרות לבחון את הרעיונות לעומקם.

2 אורי זילברשייד, "מושג הדמוקרטיה ב'המניפסט הקומוניסטי' בפרספקטיבה היסטורית", אורי זילברשייד (עורך), **מרקס ועתיד הסוציאליזם**, 2005, עמ' 159.

כדי לבחון את הרעיונות, מבהיר הספר את המושגים הרווחים בכל אחד מסוגי הדמוקרטיה ומזמין את הקוראים למסע חינוכי המשתף אותם בבחירת הדגם הראוי ו/או ביצירת דגם מיטבי אחר.

שיתוף הקוראים ביצירת הדגם הדמוקרטי המיטבי בא לביטוי **במבנה הספר**: בפרק הראשון יפגשו הקוראים את הגישות הבסיסיות ביחס למהות הדמוקרטיה. ביתר הפרקים, הם ילמדו על המשמעות השונה הניתנת על ידי כל אחד מסוגי הדמוקרטיה לאחד מעקרונות היסוד הדמוקרטיים: **שוויון, חירות, זכויות, יחסי רוב-מיעוט, הכרעת רוב ושלטון החוק**. הפרק השביעי עוסק בסוגיית **החברה האזרחית**, ההולכת ותופסת תאוצה בתקופתנו, ויוצרת שאלות חדשות לגבי מידת השיתוף הראויה של האזרחים במשטר הדמוקרטי.

כל פרק נפתח **במאמר תאורטי** המתייחס למגוון המשמעויות של אחד ממושגי היסוד, שלאחריו מופיעה סדרה של **סדנאות חווייתיות**. פעילויות אלו מזמנות בירור של היחס הרגשי והאינטלקטואלי של המתחנכים למשמעויות השונות של המושגים הנידונים ולהשלכות שיש להן על חייהם ועל חיי זולתם. כפועל יוצא מכך, הסדנה הופכת אותם לשותפים פעילים בתהליך הבחירה והיצירה של הדגם הדמוקרטי הראוי לדעתם.

הסדנאות המופיעות בספר מבוססות על שיטה ייחודית שפותחה במדרשת אדם המכונה **"המרה של קונפליקט בדילמה"**. שיטה זו מוצגת בהמשך.

המאמרים התאורטיים כמו גם הפעילויות המוצעות מיועדים למחנכים ולמחנכות בבתי הספר ובחינוך הבלתי פורמלי, לאנשי ציבור, לפעילים קהילתיים ולחברי עמותות, ולכל אדם המתעניין בתהליכים החברתיים-פוליטיים ובשיח הרעיוני סביב נושא המשטר הדמוקרטי.

הסדנאות נכתבו במשך למעלה מעשור על ידי הצוות החינוכי והפלורליסטי של מדרשת אדם אשר עוסק בחינוך לדמוקרטיה ועובד בקרב אוכלוסיות שונות ברחבי מדינת ישראל ובמדינות נוספות (בוסניה, גרמניה, פולין, הרשות הפלסטינית ועוד). ההתנסות הרחבה של חברי הצוות בהפעלת התכנית במקומות רבים אפשרה לכותבים לבחון כיצד מתמודדות קהילות וקבוצות שונות עם נושאי הספר, ולהתאים את השאלות המופיעות בסדנאות לקהלים שונים.

אנו מקווים כי העיון בספר והשימוש בסדנאות המוצעות יהפכו את הקוראים והמשתלמים לקהילה דמוקרטית חינוכית, המקיימת דיאלוג מפרה על דמותה של החברה הראויה, וכי קוראיו במדינת ישראל יוכלו להיעזר בו על מנת לגבש ולבנות לעצמם דגם של דמוקרטיה שייתן מענה מכבד לכל קבוצות האוכלוסייה, ללא הבדל דת, גזע, מין, לאום ותרבות.

התהליך החינוכי בסדנאות מדרשת אדם

המטרה העיקרית של התהליך החינוכי בסדנאות מדרשת אדם היא לקדם את ההכרה הפעילה בזכות השווה לחירות של כל אדם. הכרה בזכות השווה לחירות של כל אדם פירושה שלכל אדם ערך כשלנו. הזולת, לפיכך, אינו אמצעי להשגת מטרותינו אלא הוא אדם אוטונומי, בעל רצונות ומטרות לגיטימיים משל עצמו (בלשון פילוסופית, הזולת הוא סובייקט ולא אובייקט). לפי גישה זו, המוסדות הדמוקרטיים הם אמצעי למימוש מטרה מרכזית זו ויש לבחון אותם ולבקרם על פי תרומתם להשגתה.

מטרות מרכזיות נוספות של התהליך החינוכי בסדנאות מדרשת אדם הן חינוך לסובלנות ולרציונליות ופיתוח עמדה יוצרת. מטרות אלו הן בעלות חשיבות כשלעצמן, אך חשיבותן נובעת גם מכך שהן מהוות תנאי למימוש הזכות השווה לחירות של כל אדם.

סובלנות היא היכולת לקבל את זכותו של האחר לחשוב ולפעול, בעיקר כאשר מחשבותיו ופעולותיו אינן מוסכמות עלינו. רציונליות היא היכולת להעמיד במבחן הביקורת עמדות נידונות בכלל, ואת העמדות של עצמנו בפרט. שני המושגים קרובים זה לזה: בשני המקרים עלינו לקבל את העמדה שאיננו מסכימים עמה ולדחות את העמדה בה אנו מחזיקים.

בעוד שסובלנות מחייבת אותנו להתגבר על הקושי לקבל את השונות של מי שמולנו, רציונליות מחייבת אותנו שלא לקבל כמובן מאליו את עמדתנו שלנו. כאשר הכלים העומדים לרשותנו לצורך עיון בסוגיות שנויות במחלוקת הם השכנוע והבחירה, מתעורר קושי גדול לקבל את עמדת הזולת ולבחון בצורה ביקורתית את העמדה שלנו.

בנוסף לכך, הצורך לבחור גורם לנו לבלבל בין מטרות להן אנו מתנגדים עקרונית ובין מטרות להן אנו מתנגדים במצב נתון, וזאת משום שאנו חייבים לבחור באחת מהן. כך, למשל, אנו מתנגדים לרצח ומחייבים את הזכות לחיים. מטרה אחת ראויה והאחרת אינה ראויה, ואנו מאמינים כי יש לגנות אותה ואת המחזיקים בה. אך הדבר שונה לחלוטין כאשר אנו נקלעים, לדוגמה, למצב בו חופש הביטוי עומד בניגוד לזכות לביטחון. במקרה זה שתי הזכויות חשובות וראוי לממשן במלואן. הבעיה היא, שכאשר אנו נאלצים לבחור ביניהן, אנו נוטים לייחס ערך שלילי לזכות עליה ויתרנו ואף נוטים לפתח עוינות כלפי אלו המחזיקים בה. שלילת אחת החלופות, הנובעת מהכרח שלנו לבחור בתנאים מסוימים באחת מהן, מצמצמת את הסובלנות שלנו כלפי הזולת וגורמת לנו לדחות בתודעתנו חלופות ראויות וחשובות.

התהליך החינוכי המיושם במדרשת אדם אמור ליצור את המודעות להבחנה בין חלופות שליליות לחלופות חיוביות, שאת מימושן אנו דוחים לעת עתה. תהליך זה, של "השבת חלופות ראויות הביתה", קשור קשר הדוק לתהליך שמטרתו לפתח את יכולתנו לקבל את זכויותיו של הזולת המתנגד לנו, ולבחון את עצמנו. כאשר נבין שהחלופה שהציע הזולת אינה שלילית, ואנו מייחסים לה ערך שלילי בגלל התנאים המחייבים בחירה, אנו עוברים ממצב של עוינות ותחרות לשותפות למציאת פתרון. פתרון זה, יבטל את הצורך להכריע בנושא. הפעילות החינוכית של מדרשת אדם מסייעת להבחין בין סוגי החלופות הנידונות (הבחנה בין טוב לרע והבחנה בין שתי חלופות ראויות) ומפתחת התייחסות חדשה לחלופות מן הסוג השני.

כדי לטפל בגורמים שתוארו קודם לכן להתפתחות יחס בלתי סובלני ולקושי המתפתח כתוצאה מגורמים אלו להכיר בזכויות השוות של כל אדם, המשתתפים בסדנאות מדרשת אדם לומדים להפוך אופוזיציה ממשית לעצמם. כלומר, הם לומדים להבין שיש מקרים בהם החלופה שהתנגדו לה חשובה אף היא, ובעצם גם הם היו רוצים לממש אותה, בדיוק כמו "יריביהם" (הכרה זו מקדמת את יכולתם לקבל את עמדת יריביהם ואת זכויותיהם). המשתתפים בסדנאות לומדים "להסיר את מכשול הבחירה"; מכשול זה גורם להם לשלול חלופות מסוימות על ידי יצירה של מצב חדש, שימנע את הצורך לוותר על אחת מהן. אם אין אפשרות למנוע את הבחירה באחת הזכויות החשובות ולממש את שתיהן, מחפשים אחר פתרון הוגן אחר.

להלן השלבים העיקריים בתהליך, אותם נפרט בהמשך:

1. **בירור עמדות המשתתפים ויצירת מודעות לקונפליקטים הקיימים בין המשתתפים בסדנה.**
2. **המרה של קונפליקט בדילמה** – תהליך בו הופך כל משתתף להיות אופוזיציה ממשית לעצמו (ולפיקך מזדהה עם מתנגדיו, בוחן את עמדותיו בצורה ביקורתית ומאתר את נקודות הזכות בעמדות יריביו).
3. **מציאת פתרונות יצירתיים לדילמות שהתעוררו אצל המשתתפים** – ובחינתם כפתרונות אפשריים למימוש מרבי של זכויות היחיד והקבוצה ולפתרון קונפליקטים שנוצרו בין חברי הקבוצה בשלב הראשון.

שלב ראשון:

בירור עמדות המשתתפים ויצירת מודעות לקונפליקטים הקיימים בין המשתתפים בסדנה

היעדר קונפליקט בקבוצה עשוי להיות תוצאה של חיים מתוך כבוד הדדי ושמירה על זכויות השותפים, אך הוא גם יכול לבטא דיכוי מתמשך אשר גורם לחלשים בקבוצה להימנע מלהביע את רצונותיהם וזכויותיהם. לעתים הדיכוי כה חריף, שאף המודעות לרצונות אלו אינה קיימת, לא כל שכן מחשבה על האפשרות לממשם.

בתהליך החינוכי בסדנאות מדרשת אדם נעשה מעבר מנחה ממצב של היעדר מודעות לזכויות למאבק עליהן, וכן נעשה מעבר מן המאבק על הזכויות להבנת המורכבות של הקונפליקט ולמציאת דרכי פתרון המאפשרות לכבד את הזכויות של כולם.

בשלב הראשון של הסדנאות, המשתתפים נוטלים חלק בתרגיל מובנה בו הם נדרשים להתייחס לסוגיה שנויה במחלוקת מתחום לימודי הדמוקרטיה. לדוגמה, הם מתבקשים לבחון האם יש לפרסם בעיתונות שמות של חשודים במעשה פשע. תחילה, מבטאים המשתתפים את דעתם בסוגיה. לאחר מכן, כשהם פוגשים בחברים המבטאים עמדה שונה משלהם, הם חשים כי עליהם להצדיק בפני עצמם את העמדה בה בחרו ולכן צריכים לשכנע את האחרים בנכונות עמדתם. הם נכנסים לתהליך שכנוע בטרם ביררו את עמדתם ואת עמדת חברים באופן שקול. תהליך השכנוע מוביל, באופן טבעי, להיווצרותו של קונפליקט.

לתהליך השכנוע חסרונות רבים, אך יש לו גם יתרונות. הרצון לשכנע את הזולת גורם למשכנע למצוא טיעונים רבים מאוד להצדקת עמדתו. המשכנע נוטה לחשוף צד אחד בוויכוח בצורה הטובה ביותר מבחינתו. חשיפה זו תוכל לתרום לשיקול הדעת בהמשך.

חשיבות נוספת לשלב בו המשתתפים בדיון מנסים לשכנע זה את זה היא שבתהליך הנחיה נכון, ניתן לתת לגיטימציה לעמדות של משתתפים בחדר שקודם לכן לא ניתנה להם האפשרות להשמיע את עמדתם. בשלב זה, המשתתפים עדיין מתקשים להקשיב לעמדות המתנגדים להם, אך נתקלים באפשרות – לעתים חדשה מבחינתם – של לגיטימציה אותה מעניקה הסמכות (המנחה) גם לעמדותיהם של ה"חלשים" בקבוצה.

שלב הקונפליקט גם מסייע למשתתפים לבטא רגשות קשים ועוינים ומאפשר להם להבין את מסגרת החשיבה שלהם. בהנחיה נכונה, בה יחשפו המשתתפים את הנחות היסוד של עמדותיהם, ניתן יהיה בשלב מאוחר יותר לשפר את יכולתם להבין את הסיטואציה בצורה מורכבת יותר.

להלן הנקודות העיקריות בשלב הראשון:

- המשתתפים מקיימים דיון בסוגיה שנויה במחלוקת מתחום הדמוקרטיה.
- המשתתפים נכנסים לתהליך של שכנוע הדדי ונוצר קונפליקט בסוגיה הנידונה.
- המנחה מאפשר למשתתפים לבטא את עמדותיהם; הוא מקפיד על זכותם השווה של המשתתפים לקחת חלק בוויכוח, אך אינו דורש מהם לרסן את התבטאויותיהם (מלבד במקרים קיצוניים). ביטוי הרגשות בשלב זה יאפשר להם בהמשך לשקול בצורה רגועה יותר את הדברים.
- המנחה מאפשר לתהליכים החברתיים בקבוצה להתרחש כמעט ללא התערבות, כדי שיוכלו לשמש חומרים לעבודה בהמשך.
- המנחה מסייע לקבוצה לנסח את העמדות השנויות במחלוקת שעלו בדיון.
- המנחה משקף לקבוצה את תוצאות הדיון שהתבסס על הניסיון לשכנע זה את זה. הוא בוחן עם המשתתפים באיזו מידה שונתה עמדתם, ובאיזו מידה הם רואים עתה, ביתר הצלחה, את החסרונות של עמדתם ואת היתרונות בעמדת זולתם. שיקוף זה ישיב למשתתפים את ההכרה בכך שביסוס היחסים בחדר על הקונפליקט אינו מאפשר להם לראות את נקודות החולשה בעמדתם, ואת האפשרות למצוא פתרונות ראויים לקונפליקט עם זולתם. מטרתו אלו יושגו באמצעות שני השלבים הבאים.

The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig

שלב שני:

המרה של קונפליקט בדילמה

המרה של קונפליקט בדילמה פירושה להפוך קונפליקט בין שני אנשים (או בין שתי קבוצות), החלוקים בדעתם בנושא הקשור בזכויות האדם, לקונפליקט פנימי בין אדם לעצמו. לאחר מכן, ממירים את הקונפליקט הפנימי בסיטואציה רגשית ומחשבתית המביעה אהדה לשתי העמדות השנויות במחלוקת, או השוללת אותן. יחס האהדה המתפתח לשתי העמדות מקשה על המשתתפים לבחור בעמדה מועדפת, ומעורר אצלם רצון למצוא דרך שתאפשר לשתי העמדות להתקיים זו בצד זו.

המרה של קונפליקט בדילמה היא תהליך בו מנחה הסדנה מזמן מצבים הגורמים למשתתפים להפוך אופוזיציה ממשית לעצמם (בניגוד לאופוזיציה מדומה, הנוצרת במשחקי תפקידים). כאשר המשתתפים הופכים אופוזיציה ממשית לעצמם הם רואים באופן חדש גם את הנושא הנידון וגם את חבריהם לחדר, עמם היו שרויים במחלוקת. האהדה שהם מפתחים כלפי העמדה לה התנגדו, מסייעת להם למצוא פתרונות חדשים לקונפליקט.

יש לזכור כי המרה של קונפליקט בדילמה היא אמצעי חינוכי שנועד לקדם סובלנות והכרה בזכויות הזולת. עם זאת, חשוב להדגיש שאמצעי זה, כמו כל אמצעי חינוכי, מוגבל למצבים מסוימים. חשיבותו מתבטאת במיוחד במצבים בהם הסיבה לחוסר הסובלנות היא קונפליקט שמקורו בהכרח לבחור בין שתי חלופות ראויות (בדרך כלל בין שתי זכויות מתנגשות) ובוויכוח המתנהל סביב השאלה על איזו חלופה יש לוותר. במצבים בהם מדובר בקונפליקט מובהק בין עמדות שליליות לעמדות חיוביות, ראוי לקדם את הסובלנות ואת ההכרה בזכויות בכלים אחרים (לדוגמה: אין ליצור דילמה בין עמדה גזענית לעמדה דמוקרטית).

מטרות ההמרה של הקונפליקט בדילמה הן:

1. לקדם את ההבנה של המחלוקת ושל העמדות השונות באופן מורכב ככל האפשר (המשתתפים יוכלו לבחון את הנושא מפרספקטיבות חדשות שאינן מוגבלות על ידי עמדתם כפי שהוצגה בוויכוח הראשוני).
2. לפתח הכרה בזכות השווה של הזולת לחירות (המשתתפים יפתחו הכרה בזכויות הזולת מתוך הבנה שהם אינם מתנגדים להן אלא שפיתחו יחס עוין כלפיהן בשל הצורך שלהם לבחור באחת הזכויות).
3. ליצור מוטיבציה למציאת פתרון למחלוקת, שישמור על זכויות כל הצדדים באופן המרבי.

כיצד ממירים קונפליקט בדילמה?

קיימות דרכים רבות להמיר קונפליקט בדילמה. כדי להבהיר את העיקרון, נצביע על מספר דוגמאות:

א. יצירת מפגש בין תהליך לתוכן

כל סדנה של מדרשת אדם עוסקת בסוגיה מתחום החינוך לדמוקרטיה. בחלקה הראשון של הסדנה המשתתפים מתמודדים עם המושגים המרכזיים הקשורים בחיים הדמוקרטיים. בחלקה השני, לאחר הפעילות החווייתית או העיונית, המנחה מקיים דיון עם חברי הקבוצה בסוגיה דמוקרטית שנויה במחלוקת. משתתפי הסדנה מתייחסים לסוגיה הנידונה בשתי דרכים: בדרך מילולית ובדרך התנהגותית.

המרת קונפליקט בדילמה בסדנאות מדרשת אדם מבוססת על המפגש בין התהליך הקבוצתי לתוכן הנלמד. על המנחים ללמוד לאתר את ההתנהגויות בקבוצה הקשורות בנושא הנידון, כדי שיוכלו להשתמש בהן לצורך פעולת ההמרה של הקונפליקט בדילמה.

ב. יצירת מפגש בין דיון עקרוני מופשט לדיון בסוגיה ספציפית

דרך נוספת להמיר קונפליקט בדילמה היא ליצור מפגש של המשתתפים בסדנה בין עמדתם העקרונית בשאלה הנידונה לעמדה אותה הם מבטאים, על ידי מתן דוגמה קונקרטית של יישום עיקרון זה בחייהם.

קיימת סבירות גבוהה שכאשר תינתנה דוגמאות ספציפיות של מימוש העיקרון המופשט, תפחת ההחלטיות שתאפיין את הוויכוח בשלב בו הדיון הוא עקרוני. גם כאן, כמו בצורות ההמרה הקודמות של הקונפליקט בדילמה, המנחה לא יטיף מוסר למשתתפים על חוסר עקביות בעמדותיהם אלא ינסה לנצל לקידום ההבנה של מורכבות הנושא. הוא ינסה לבחון יחד עם המשתתפים על אילו זכויות הם מגנים כשהם מביעים את דעתם. גם במקרה זה, המנחה ישתמש בניגודים הפנימיים המתעוררים אצל המשתתפים והמשתתפים בעמדותיהם כדי לשנות את האינטראקציה ביניהם, וכדי ליצור מוטיבציה למציאת פתרונות חדשים לסוגיה.

ג. יצירת מצב של ניגוד אינטרסים בין כל משתתף לעצמו

המנחה מחפש דוגמאות למצבים בהם אנשים נמצאים בכפל תפקידים, הגורם להם להימצא בניגוד אינטרסים עם עצמם. ניגוד האינטרסים צריך להיות משמעותי לנושא הנידון בסדנה. מנחה הדיון צריך לראות בניגוד האינטרסים מפתח לשיקול דעת רציונלי (בניגוד למקובל בחשיבה ה"דמוקרטית"). ניגוד האינטרסים מאפשר ליחיד, המשתתף בדיון, לראות את הדברים מזוויות שונות והפוכות.

להלן הנקודות המרכזיות בשלב השני:

- המנחה מעלה סוגיה שנויה במחלוקת בנושא מתחום החינוך לדמוקרטיה.
- המנחה מאפשר למשתתפים לבטא את המחלוקת השוררת ביניהם בנושא הנידון.
- המנחה מעלה את השאלות הגורמות למשתתפים להיות בניגוד אינטרסים עם עצמם.
- המנחה מבקש מהמשתתפים להתחבר בצורה אותנטית לעמדות הסותרות של עצמם, כלומר להתחבר לעמדות אלו מבחינה רגשית ומבחינה אינטלקטואלית.
- המנחה מצביע על השונות שעלתה בשלב הקונפליקט בין עמדות המשתתפים וכן מצביע על הדמיון בטיעוניהם לאחר שהקונפליקט הומר בדילמה.
- המנחה מצביע על הזכויות אותן ביקשו לממש בעלי העמדות המנוגדות ומפנה את המשתתפים לאפשרות למצוא דרך חדשה לקיימן יחד.

כאמור, חשוב שהמשתתפים בסדנאות יבינו שהימנעות ממציאת פתרון חדש גורמת להם, כמו גם ליריביהם, לוותר על מימוש זכויות החשובות גם להם.

שלב שלישי:

מציאת פתרונות יצירתיים לדילמות שהתעוררו באמצעות שיטות לפתרון סכסוכים

עלינו לבחון עתה בצורה בהירה יותר את השאלות הבאות:

- כיצד ניתן להשתמש בשיטות לפתרון סכסוכים כדי להתמודד עם הדילמות בקבוצה?
- כיצד ישמשו פתרונות אלו לביטול הקונפליקט שעלה בשלב הראשון של הסדנה?

כפי שציינו, המטרה החינוכית בסדנאות מדרשת אדם היא לקדם את ההכרה בזכות השווה לחירות של כל אדם. פירושה של הכרה זו הוא כי היחידים רואים את עצמם ואת זולתם באופן שווה, ומעניקים יחס שווה לזכויות של שניהם.

תהליך ההמרה של הקונפליקט בדילמה אמור לסייע ליצירת מצב בו יקשה על המשתתפים בסדנה להעדיף זכות אחת מבין מספר זכויות לגיטימיות, כשיש התנגשות ביניהן. פיתוח מצב בו מתעורר קושי לבחור בין חלופות ראויות הוא חשוב, משום שבהנחה נכונה יתעורר אצל המשתתפים רצון שלא לוותר על אף חלופה ולקיים את שתיהן (גם את הזכות שבשלב הקונפליקט נראתה כזכות החשובה לנו, וגם את הזכות שנראה היה כי היא הזכות החשובה לזולת).

לאחר שהצלחנו לעורר אצל המשתתפים את הרצון לקיים את שתי הזכויות, נותרה בידינו המשימה לתת בידיהם את הכלים שיאפשרו לשתי הזכויות להתקיים זו בצד זו. השיטות לפתרון סכסוכים הרווחות כיום בעולם, עשויות להוות מאגר כלים כזה.

הדוגמה הבאה, העוסקת בשוויון בין המינים, תמחיש את הרעיון: נשים רבות מתבקשות להכריע אם להתמסר לגידול ילדיהן או אם להקדיש את זמןן לקידום הקריירה שלהן, ומתלבטות בשאלה מהו הדבר הנכון לעשות. הן חשות בנות חורין כאשר ניתנת להן האפשרות לבחור בין החלופות, או כאשר תוכן הבחירה אינו נכפה עליהן על ידי בעליהן או על ידי גורמים אחרים. אלא שלמעשה, ההפך הוא הנכון: הצורך לבחור מבהיר עד כמה אינן בנות חורין, וזאת מכמה טעמים: ראשית, אם היו יכולות לעשות את שני הדברים גם יחד, היו חופשיות יותר. שנית, חשוב לתת את הדעת על כך שיש קבוצות בחברה שאינן נאלצות לבחור בין חלופות כגון אלו (ובדוגמה הנוכחית: קבוצת הגברים). מכאן יוצא שהבחירה בין החלופות אינה האפשרות היחידה; יותר משמתן הבחירה בידי הנשים לבחור בין החלופות מעיד על כך שהן חופשיות, הוא מעיד על כך שקיים חוסר שוויון חברתי בין נשים לגברים.

לפיכך, מבחינה חינוכית, הניסיון להעמיד בסדנה את האפשרות לבחור בחירה רציונלית בין החלופות על ידי ציון חסרונותיה ויתרונותיה של כל עמדה בעייתית ביותר. חשוב יותר (אם אנו רוצים לקדם זכויות שוות בין נשים לגברים) שהנשים תתעקשנה לא לבחור בין החלופות, אלא תמצאנה את הדרכים האישיות והחברתיות כדי לאפשר לעצמן, כמו לגברים, למצוא את שתי האפשרויות. לא בחירה נדרשת כאן כי אם יצירה חברתית שתבטל את הכורח לבחור בין החלופות (למשל, קיום מסגרת חינוכית של מעונות יום שתבטיח טיפול הולם בילדים ותאפשר הן לנשים והן לגברים לקדם את הקריירה שלהם).

בדוגמה זו, בשלב הראשון התקיים ויכוח בין הנשים המעדיפות להתמסר לגידול ילדים על פני פיתוח קריירה ובין נשים אחרות, שהציגו עמדה הפוכה.

בשלב השני, אחרי תהליך ההמרה של הקונפליקט בדילמה, יכלו הנשים להודות שאילולא הייתה התנגשות בין החלופות, היו שמחות לממש את שתיהן. נותרה השאלה כיצד ניתן לבטל את ההתנגשות בין האפשרויות – ובדרך זו את המחלוקת בין המשתתפות. הפתרון האפשרי הוא שיש לפעול פוליטית לקיום מצב בו יהיו מעונות לילדים ברמה ראויה עד שעות אחר הצהריים.

ננסה כעת לברר באיזו דרך הגענו למחשבה אודות פתרון זה, וכיצד ניתן לאמץ אופן חשיבה זה במקרים דומים של ניגוד בין זכויות.

בצד הדרכים המקובלות בחיי היומיום להתמודדות עם סכסוכים: דיכוי, ויתור ופשרה, מתפתחות בעולם שיטות חדשות ושוונות. כדי לעמוד על תרומתן של שיטות אלו להשגת המטרה של מימוש עקרון הזכות השווה לחירות של כל אדם, יש להבין תחילה את מגבלותיהן. כל אחת מן הדרכים להתמודדות עם סכסוכים שצינו עומדת, מבחינה לוגית, בניגוד לעקרון הזכות השווה לחירות:

- **דיכוי** – מנוגד לעקרון השוויון ולעקרון החירות.
- **ויתור** – שונה ממצב של דיכוי בכך שהמוותר פועל מתוך רצון, אך גם במצב של ויתור נפגעת החירות, ולעתים נפגע גם השוויון.
- **מצב של פשרה** אינו עומד בניגוד לעקרון השוויון, אך הוא בהחלט מגביל את החירות של הצדדים המתפשרים.

לכל הדרכים שלעיל הנחה משותפת והיא: לא ניתן להגיע לפתרון בו שני הצדדים יוכלו להשיג את רצונותיהם במלואם. הנחת יסוד זו, גם אם יש בה מידה רבה של צדק, היא בעייתית ביותר. היא גורמת לכך שלא נעשה אפילו ניסיון לחפש אחר פתרון כזה. ומאחר שהניסיון למציאת פתרון מסוג זה לא נעשה, בדרך כלל הוא גם אינו נמצא.

זאת ועוד, השיטות המקובלות לפתרון סכסוכים (דיכוי, פשרה וויתור) הופכות מבחינה חינוכית **מאמצעי למטרה**. המהנכים אינם בוחנים מתי כל אחד מהאמצעים חיוני, מתי הוא מקדם את החירות השווה ומתי הוא מעכב אותה, אלא ממליצים עליהם כעל ערכים העומדים בפני עצמם (נוכל לומר בציניות שהפשרה מומלצת לעתים גם בדיון בשאלה אם להיות בהיריון או לא להיות בהיריון, כאילו קיימת האפשרות להיות "חצי" בהיריון).

מהדברים שתוארו עולה כי יש להניח לשיטות הרווחות לפתרון סכסוכים ולבחון שיטות יצירתיות חדשות, בהן נעשה תחילה מאמץ לתת מענה שלם לצורכי הצדדים בקונפליקט. רק אם לא ימצא פתרון מסוג זה, ניתן יהיה לשוב לדרכי הפשרה, הויתור והדיכוי.

לסיים, נדגיש כי בסדנאות מדרשת אדם מלמדים את השיטות לפתרון סכסוכים בעיקר כדי למצוא פתרון למימוש רצונות וזכויות לגיטימיים ומנוגדים. רק כאשר אפשרות זו אינה ישימה, ממליצים בפני המשתתפים לפנות לדרכים חלופיות.³

3 על השיטות לפתרון סכסוכים ולהתמודדות עם סתירה בין זכויות שנאספו ופותחו במדרשת אדם, ניתן ללמוד בהרחבה בספרה של אוקי מרושק-קלארמן **חינוך לשלום בין שווים: ללא פשרות וללא ויתורים**, תשנ"ה 1995 (ראו ברשימת המקורות של הספר, עמ' 473).

הנחיות דידקטיות

לתכנית החינוכית המוצגת בספר זה מספר מטרות:

- ללמד את המשתתפים אילו סוגי דמוקרטיה קיימים ומהי המשמעות של מושגי היסוד הדמוקרטיים בכל אחד מהסוגים (מהן דמוקרטיה ליברלית ניטרלית, דמוקרטיה ליברלית ערכית, סוציאל-דמוקרטיה, דמוקרטיה סוציאליסטית, דמוקרטיה לאומית, דמוקרטיה רב-תרבותית ודמוקרטיה פמיניסטית, ומהי המשמעות של שוויון, חירות, זכויות וערכים נוספים בכל אחד מסוגי הדמוקרטיה הללו).
 - לאפשר למשתתפים לחוות את התהליכים הדמוקרטיים המאפיינים כל אחד מסוגי הדמוקרטיה בתהליך הקבוצה.
 - לאפשר למתחנכים להבין את המורכבות של הסוגיות הדמוקרטיות הנידונות.
 - לשתף את המתחנכים ואת המנחים בתהליך היצירה של סוג הדמוקרטיה הרצוי מבחינתם בתקופה ובמקום בו הם פועלים.
- כדי להשיג את המטרות, על המנחה לבחור את מסגרת התכנית בה יעבוד, להבין מהו התהליך החינוכי המתבקש בסדנאות אלו ואיזה סוג של דיאלוג צריך להתקיים בינו לבין המונחים. מבחינה מתודית ופדגוגית, ספר זה נשען על התהליך החינוכי בסדנאות מדרשת אדם כפי שהוצג בעמודים הקודמים.
- להלן נבחר בקצרה את האפשרויות העומדות בפני המנחים בכל אחד מהתחומים: **תכנון תכנית הלימודים, אופי הפעילות ודרכי ההנחיה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג**
- كلية للديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفايغ
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Grunzweig
- תכנון תכנית הלימודים**
- מנחים המבקשים להכין תכנית עבודה, יכולים לבחור מאחת מבין שלוש האפשרויות שלהלן:

אפשרות א': לימוד כל פרקי התכנית

באפשרות זו מוצע להעביר את כל פרקי התכנית במסגרת תכנית כללית ללימוד עקרונות הדמוקרטיה. ניתן ללמד את התכנית כולה או לבחור הפעלה או שתיים מכל פרק המדגימות עיקרון דמוקרטי בסיסי אחד. בתכנית מסוג זה יילמדו הנושאים לפי סדר הפרקים שבספר.

אפשרות ב': לימוד פרק אחד מתוך התכנית

במסלול זה יילמד אחד ממושגי היסוד הדמוקרטיים, כגון **שוויון, זכויות, חירות** וכן הלאה. במקרה זה המנחה בוחר את הפרק העוסק בנושא הרצוי ועוסק בכל ההפעלות הנכללות בו.

אפשרות ג': לימוד של אחד מסוגי הדמוקרטיה

על פי הצעה זו יתקיים לימוד מורחב של אחד מסוגי הדמוקרטיה. לשם כך יש לאסוף את כל ההפעלות המתייחסות לסוג הדמוקרטיה הנבחר מתוך כל פרק – ראו **”רצף ההפעלות לפי סוגי דמוקרטיה”** בנספח לספר. אם, לדוגמה, המנחה והקבוצה מעוניינים ללמוד על הדמוקרטיה הרב־תרבותית, הם יבחרו את ההפעלות הקשורות לדמוקרטיה האמורה בפרקים השונים.

אנו ממליצים שהמנחה יקרא את כל המאמרים התאורטיים הנלווים, אך אם הזמן העומד לרשותו אינו מאפשר זאת, יבחר את קטעי המאמרים המתייחסים לדמוקרטיה בה הוא מבקש לעסוק (כפי שמפורט בסעיף ”רקע למנחה” בכל הפעלה והפעלה).

ספר זה בנוי על קשר מכון בין מרכיביו ולפיכך ישנה חשיבות לסדר הופעת הפרקים ולסדר הנושאים הנכללים בהם. לכל אחת מהאפשרויות סדר לוגי משלה; על המנחה לתכנן את תכנית הלימודים לפי צורכי המשתתפים ובהתאם לזמן הנתון בכל אחת משלוש האפשרויות המוצעות.

אופי הפעילות

הפעילויות המוצעות מתקיימות במסגרת סדנאות מונחות המשלבות לימוד עיוני בתהליך קבוצתי־התנסותי. ההפעלות כוללות משימות ומשחקים המובילים לדיון מובנה על אחד ממושגי היסוד של הרעיון הדמוקרטי.

מספר משתתפים וחלוקה לקבוצות

כדי שההפעלות תשגנה את יעדיהן (מתן הזדמנות שווה לכל אחד לבוא לידי ביטוי; בחינת תהליכי קבוצה אל מול התכנים הנידונים והשתתפות שווה בתהליך היצירה והלמידה) מומלץ שמספר המשתתפים בכל קבוצה **לא יעלה על עשרים**. בקבוצות המונות יותר מעשרים משתתפים יש לשקול חלוקה לשתי קבוצות הנחיה.

ככלל, הפעילות מתחילה ומסתיימת בישיבה במעגל (”המליאה”). הפעלות רבות מחייבות עבודה בקבוצות קטנות או בזוגות: סוג זה של אינטראקציה מביא את המשתתפים לכדי חוויה אישית המשקפת את הדילמות הבאות לביטוי בתהליך הקבוצה. העבודה בקבוצות או בזוגות מזמנת דיון על תהליך העבודה המשותף ותורמת להבחנה ולהבנה טובות יותר של המושגים הנידונים.

משך הפעילות

על פי רוב, ההפעלות מתוכננות ליחידות זמן של 90 דקות (שיעור כפול). עם זאת, המלצתנו היא לשקול להאריך או לקצר את משך זמן הפעילות בהתאם ליכולת הריכוז של משתתפי הסדנה. אם הזמן העומד לרשות המנחה קצר יותר, או אם אופי הקבוצה אינו מאפשר דיון ממושך, ניתן לנקוט בדרכים שונות:

- להקדים להפעלה משחק חברתי.
- לסכם את ההפעלה במשחק הפגתי.
- לקיים שיעור בן 45 דקות.
- לתכנן לוח זמנים שונה, בהתאם לתנאי המקום בו מתקיימת הפעילות.

חומרים לפעילות

מאחר שהפעילויות דורשות שימוש באמצעים שונים (טקסטים מצולמים, דפי עזר, דפים לבנים, כלי כתיבה, כרטיסיות וכדומה), על המנחה להכין את הציוד הדרוש מראש.

מבנה ההפעלות

מרבית ההפעלות מבוססות על מהלך בן ארבעה שלבים:

- שיחת פתיחה קצרה** שמטרתה להציג את הנושא הנידון ואת מטרות ההפעלה (רשימת המטרות מפורטת בתחילת כל הפעלה תחת הסעיף "מטרות").
- פעילות חווייתית** (משימה רעיונית - אישית או קבוצתית; קריאת טקסט; משחק; יצירה ועוד) לעיבוד הנושא הנידון. פעילות זו נעשית באופן אישי, בקבוצות קטנות או בהרכב מלא, והיא מאפשרת למשתתפים לבטא את עמדותיהם ביחס לנושא (פעילות זו מפורטת בהפעלות תחת הסעיף "מהלך ההפעלה").
- דיון במליאה** - כינוס החומרים שנלמדו בנוכחות כלל המשתתפים במסגרת המליאה. נציגי הקבוצות מציגים את תוצרי העבודה, המנחה מחדד את הנושאים שנידונו ומעלה סוגיות נוספות הנגזרות מהנושא הנידון (סדרת השאלות והנקודות להבהרה מופיעה בגוף ההפעלה תחת הסעיף "דיון במליאה").
- סיכום** שמטרתו להמשיג, להדגיש את הנקודות העיקריות שעלו בהפעלה, לאסוף שאלות מרכזיות ולסמן את השאלות שנותרו פתוחות להמשך דיון. סיכום של פרק או של הפעלה (המופיעים תחת הסעיף "סיכום") צריך להתייחס לתכנים שנלמדו ולתהליכים שעברו על הקבוצה הלומדת.

להלן מבנה מוצע להנחיית הסיכום וההמשגה:

1. המנחה יבקש מהמשתתפים לבחון מהם הנושאים המרכזיים שנלמדו.
2. המנחה יסכם עם המשתתפים את המושגים החדשים שנלמדו.
3. המנחה יברר את העמדות השונות שבאו לביטוי בהפעלה ואת התאוריות שנלמדו בה.
4. המנחה יבדוק עם המשתתפים אילו דברים למדו על עצמם, על סביבתם ועל קבוצתם הקשורים בנושא הנלמד.
5. המנחה ינסה לבדוק מהם התהליכים הקבוצתיים שעברו על הקבוצה במהלך הלמידה, אילו תהליכים קשורים לחומר הנלמד ומה ניתן ללמוד מהם על הסוגיות המרכזיות שבהפעלה.

הערות למנחה בגוף ההפעלות

לאור הניסיון היישומי שצברנו בהעברת ההפעלות, משובצות לאורך הספר הערות מתודיות המיועדות למנחה, המופרדות גרפית מיתר הטקסט והניתנות לזיהוי בקלות. הערות אלו מאירות נקודות למחשבה, מניחות מצבים אפשריים וממקדות תהליכים אליהם יש לשים לב במהלך הפעילות. מומלץ להתייחס להערות אלו הן בתהליך ההכנה והן במהלך הסדנה.

על ההנחיה בקבוצה

אנו ממליצים לאנשי החינוך הבוחרים ללמד תכנית זו לקיים **השתלמות מוקדמת** בה יחוו את התהליכים החינוכיים, האישיים והקבוצתיים הקשורים לתכנים הנלמדים, ויבררו לעצמם כיצד יש להתמודד עמם מבחינה חינוכית.

חשוב מאוד שבמהלך ההפעלה המנחה יבהיר לעצמו ולמשתתפים את הקשר שבין התוכן לתהליך שמתרחש בקבוצה. המתודה שפותחה במדרשת אדם מלמדת כיצד ניתן לחבר בין **תהליך לתוכן** (ראו: "יצירת מפגש בין תהליך לתוכן", עמ' 19).

על מנת שהתהליך החינוכי בעבודה עם המתחנכים יהיה משמעותי, ראוי שתהיה הלימה בין התכנים הנלמדים לדרך ההנחיה. הקפדה על ההמלצות הבאות עשויה לסייע בכך.

הכנה לקראת ההנחיה

- התאמת ההפעלות לקבוצות השונות: תכנית זו בנויה כך שניתן לקיימה בקרב קבוצות בעלות אפיונים שונים. אולם טרם הפעילות, על המנחה לבדוק אם כל ההפעלות מתאימות לאוכלוסייה המיועדת.
- התאמת ההיגדים בהם עושים שימוש בהפעלה למציאות החברתית, פוליטית, תרבותית וחינוכית של המשתתפים. The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig
- קריאת מאמרי הפתיחה של כל אחד מהפרקים חיונית להבנת ההקשרים של כל הפעלה בנפרד ושל כולן יחד.
- רצוי מאוד שהמנחה יעשיר את עולמו בהבנה של מושגי היסוד העומדים בבסיס הנושא וזאת על ידי קריאה של חומרים תאורטיים עדכניים ושל מאמרי עיתונות רלוונטיים. חומר קריאה רב נגיש ומופיע כיום ברשת האינטרנט; כדאי להיעזר במנועי החיפוש למיניהם.

במהלך ההנחיה

- חשוב שהמנחה יברר לעצמו היטב את מטרות ההנחיה ויגדיר את נושא הפעילות באופן ברור למשתתפים. במהלך הפעילות, רצוי שהמנחה ירשום לעצמו ו/או על הלוח נקודות מרכזיות שהעלו המשתתפים, ושייעזר בהן בסיכום הביניים ובסיכום המפגש. בעת הסיכום כדאי להתייחס לנושאים שנלמדו, לבחון אם מטרות ההפעלה הושגו ולבדוק מה למדו המשתתפים על עצמם.
- בשעת הדיון – חשוב לתת ביטוי שווה לכל המשתתפים בחדר, ללא הבדלי מין, כישורי ביטוי או מידת הפרובוקטיביות של העמדות המבוטאות.
- מומלץ שהמנחה יבחן את הנחייתו על ידי כך שיברר עם עצמו: אילו קולות נשמעים בחדר? קולותיהם של מי אינם נשמעים ומדוע? אילו קולות מקבלים לגיטימציה ואילו אינם?
- המנחה אינו מטיף מוסר למי שאינם סובלניים לדעתו ואינו עוסק בשכנוע של המשתתפים בצדקת עמדתו; עליו לסייע למשתתפים לבדוק את עמדותיהם. המנחה חייב לראות עצמו כמי שבודק עם המשתתפים גם את עמדותיו שלו.
- המנחה אחראי על שמירת כבודם של כלל המשתתפים והוא חייב לתמוך באלו מביניהם שחשים פגיעה. השמירה על הנפגעים אינה צריכה להיעשות באמצעות הטפת מוסר לפוגעים אלא על ידי התייחסות לנושא.
- מאחר שבחלק מההפעלות נקראים המשתתפים לחשוף רגשות אישיים ועמדות אישיות, חשוב שהמנחה יזכור שהוא אינו עוסק בטיפול פסיכולוגי. הרגשות הבאים לידי ביטוי והעמדות הנשמעות צריכים לשמש חומר להבנת הנושא הנידון ולא חומר לעיסוק בבעיותיו של פרט זה או אחר בקבוצה.
- המנחה צריך להיות רגיש למידת העניין של כלל המשתתפים במתרחש. אם הוא חש שחלק מהמשתתפים אינם מגלים עניין בנעשה, ראוי שיבדוק עמם את הסיבות לכך. באופן זה הוא ממחיש למשתתפים את העיקרון הדמוקרטי של קבלת ביקורת.

**בגלל ההטיה המגדרית של השפה העברית, נאלצנו לנסח את הספר בלשון זכר;
אנו פונים כמובן לבני שני המינים ואתכן הסליחה.**

© כל הזכויות שמורות

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום על-שם אמיל גרינצוויג
كلية للديمقراطية والسلام على اسم إميل غرينتسفاين
The Adam Institute for Democracy & Peace in Memory of Emil Greenzweig